

<i>Rodzaj dokumentu:</i>	Materiał dodatkowy
<i>Zagadnienie:</i>	Wybrane błędy logiczno- -językowe
<i>Egzamin:</i>	Egzamin maturalny
<i>Przedmiot:</i>	Język polski
<i>Poziom egzaminu:</i>	Podstawowy oraz rozszerzony
<i>Adresaci dokumentu:</i>	Nauczyciele języka polskiego Uczniowie szkół ponadpodstawowych
<i>Data publikacji dokumentu:</i>	12 stycznia 2023 r.

Zespół redakcyjny:

dr Piotr Lipski
dr Jacek Frydrych
dr Wioletta Kozak

Recenzenci:

dr Tomasz Karpowicz (UW)
dr Marcin Smolik (CKE)
Agnieszka Romerowicz (CKE)
Anna Prusaczyk (CKE)
Wioletta Łakoma-Sabat (CKE)
dr Romana Patyk (OKE w Jaworznie)
Teresa Bulska-Leśniak (OKE w Krakowie)
Zbigniew Kosiński (OKE w Łomży)
Sławomira Wójcik (OKE w Łodzi)
dr Mariusz Chołody (OKE w Poznaniu)
Beata Kwapińska (OKE we Wrocławiu)

Materiał został opracowany przez Centralną Komisję Egzaminacyjną we współpracy z okręgowymi komisjami egzaminacyjnymi.

Centralna Komisja Egzaminacyjna
ul. Józefa Lewartowskiego 6, 00-190 Warszawa
tel. 22 536 65 00
sekretariat@cke.gov.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Gdańsku
ul. Na Stoku 49, 80-874 Gdańsk
tel. 58 320 55 90
komisja@oke.gda.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Jaworznie
ul. Adama Mickiewicza 4, 43-600 Jaworzno
tel. 32 616 33 99
oke@oke.jaworzno.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Krakowie
os. Szkolne 37, 31-978 Kraków
tel. 12 683 21 99
oke@oke.krakow.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Łomży
al. Legionów 9, 18-400 Łomża
tel. 86 473 71 20
sekretariat@oke.lomza.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Łodzi
ul. Ksawerego Praussa 4, 94-203 Łódź
tel. 42 634 91 33
sekretariat@lodz.oke.gov.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Poznaniu
ul. Gronowa 22, 61-655 Poznań
tel. 61 854 01 60
sekretariat@oke.poznan.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna
w Warszawie
pl. Europejski 3, 00-844 Warszawa
tel. 22 457 03 35
info@oke.waw.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna we
Wrocławiu
ul. Tadeusza Zielińskiego 57, 53-533 Wrocław
tel. 71 785 18 94
sekretariat@oke.wroc.pl

I. Elementy kultury logicznej na lekcjach języka polskiego

1. Uwagi wstępne

Prezentowany materiał edukacyjny jest przeznaczony przede wszystkim dla nauczycieli języka polskiego, a jego zasadniczym celem okazuje się wyeksponowanie wybranych elementów kultury logicznej, stanowiących ważny aspekt kształcenia polonistycznego, zwłaszcza w zakresie doskonalenia umiejętności tworzenia złożonych tekstów argumentacyjnych.

Wybór zagadnień i zadania do nich dostosowane są ściśle powiązane z odpowiednimi wymaganiami podstawy programowej języka polskiego oraz wpisują się w wybrane wymagania maturalne. Zaprezentowane i omówione zadania edukacyjne – z zakresu kultury logicznej i osadzone w realiach edukacji polonistycznej – mają ilustrować, w jaki sposób nauczyciel języka polskiego może rozwijać wybrane sprawności logiczne, ze szczególnym uwzględnieniem umiejętności rozpoznawania i eliminowania błędów logicznych.

Zakłada się tutaj, że odpowiednio dobrana wiedza z zakresu logiki oraz ćwiczenie wybranych umiejętności logicznych przyczynią się znacząco do usprawnienia myślenia i tym samym podniosą efektywność działań realizowanych w różnych aspektach życia uczniów, w teraźniejszości i przyszłości, w obszarze edukacji szkolnej i w sferze rozmaitych praktyk niezwiązanych z edukacją.

W prezentowanym materiale wykorzystano fragmenty utworów literackich oraz fragmenty wypracowań z języka polskiego, napisanych przez uczniów. Zapis tych prac jest na ogół zgodny z oryginałem, poprawiono jedynie najbardziej rażące błędy ortograficzne oraz interpunkcyjne.

2. Logika a kultura logiczna

Współcześnie odróżnia się wąskie rozumienie logiki jako teorii wnioskowań niezawodnych (logika formalna), od jej szerokiego rozumienia, obejmującego – obok zagadnień formalno-logicznych – również zagadnienia semiotyczne i metodologiczne.

Główna część prezentowanego materiału edukacyjnego będzie poświęcona zagadnieniu błędów logiczno-językowych. Nie sposób jednak zapomnieć o tym, że rozpoznawanie i eliminowanie tego rodzaju błędów wymaga wiedzy i umiejętności z zakresu logiki, którą rozumie się tutaj szeroko – zgodnie z polską tradycją logiczną (szkoła lwowsko-warszawska) – jako **naukę o sposobach jasnego, ścisłego i konsekwentnego wyrażania myśli oraz o regułach poprawnego wnioskowania i uzasadniania twierdzeń** (K. Ajdukiewicz).

Ze względu na kontekst i cele niniejszego opracowania, warto wprowadzić ponadto, funkcjonujące w środowisku szkoły lwowsko-warszawskiej, pojęcie **kultury logicznej**.

Przez **kulturę logiczną** rozumie się tu ogół sprawności logicznych, dzięki którym można myśleć i mówić w sposób jasny, ścisły i konsekwentny oraz wnioskować w sposób poprawny. Jest to również określona postawa, na którą składają się podstawowa wiedza i umiejętności logiczne, wysoki poziom kultury językowej oraz swoiście moralny priorytet, wyrażający się koniecznością wykorzystania wiedzy i sprawności logicznych jedynie w celach moralnie akceptowanych.¹

W pojęciu kultury logicznej wyeksponowano jej aspekt pozytywny, którego rdzeniem stały się odpowiednie sprawności logiczne. Jednak warto podkreślić, że w tym pojęciu zawiera się także aspekt krytyczny, przez co rozumie się umiejętność oceniania wypowiedzi pod kątem ich logicznej poprawności, czego konsekwencją okazuje się dostrzeganie i eliminowanie różnego typu wadliwości logiczno-językowych. Na związek tych dwóch aspektów kultury logicznej z działaniem zwraca uwagę Kazimierz Ajdukiewicz, jeden z głównych przedstawicieli szkoły lwowsko-warszawskiej, który we wstępie do *Zarysu logiki* pisze:

Kto jasno i konsekwentnie myśli, ściśle i z ładem się wyraża, kto poprawnie wnioskuje i uzasadnia twierdzenia, o tym mówimy, że myśli i mówi logicznie [...]. Kto nie umie myśleć logicznie, ten narażony jest na każdym kroku na błąd, narażony jest na to, że przewidywania jego nie będą się zgadzały z rzeczywistością, a wskutek tego w działaniu swym napotykać będzie nieprzewidziane zapory, które uniemożliwiają mu realizację zamierzeń².

Uwagi poczynione przez Ajdukiewicza na temat związku logiczności z ludzkimi wyborami i działaniami warto mieć na uwadze szczególnie w kontekście edukacji, pod adresem której formułuje się liczne oczekiwania: od najogólniej wyrażonych, zorientowanych na potrzebę rozwijania rozmaitych kompetencji uczniów, aż po szczegółowe, zorientowane na wymierne osiągnięcia edukacyjne uczniów.

Bez względu na to, czy cele działań edukacyjnych są formułowane bardziej czy mniej szczegółowo, niewątpliwie zachodzi bardzo wyraźny związek między możliwością ich realizacji, a jakością myślenia i wyrażania myśli. Nierzadko bywa tak, że myślenie lub mówienie wadliwe pod względem logicznym skutkuje niewłaściwymi wyborami, które utrudniają lub uniemożliwiają realizację dowolnych celów, a przy tym niejednokrotnie szkodzą działającemu – lub innym ludziom. Świadomość odnotowanego związku między logicznością a ludzkimi wyborami i działaniami zdaje się świadczyć o potrzebie podnoszenia kultury logicznej uczniów i o uniwersalnej ważności i praktycznej doniosłości kultury logicznej w ogóle.

Współcześnie istnieje wiele różnych opracowań poświęconych tematyce błędów logicznych. W niniejszym zawarto przegląd tych wadliwości logicznych, których studiowanie traktuje się jako ważne ćwiczenie usprawniające umiejętność formułowania wypowiedzi poprawnych pod względem logicznym.

¹ Zob. K. Ajdukiewicz, *Co może zrobić szkoła dla podniesienia kultury logicznej uczniów*, [w:] tenże, *Język i poznanie*, Tom 2, Warszawa 2006; T. Czeżowski, *O kulturze logicznej*, [w:] *Odczyty filozoficzne*, Toruń 1969.

² Kazimierz Ajdukiewicz, *Zarys logiki*, Warszawa 1955, s. 3–4.

W kolejnych częściach niniejszego opracowania najpierw zostaną wskazane elementy kultury logicznej, występujące w podstawie programowej języka polskiego, a następnie zostanie przedstawiona charakterystyka błędów logiczno-językowych szczególnie dotkliwych lub często występujących w wypowiedziach uczniów.

Najważniejsze definicje przedstawiają się następująco:

- logiczność** właściwość myślenia lub wyrażania myśli – myślenie lub wyrażanie myśli logiczne to myślenie jasne, ścisłe, uporządkowane oraz zgodne z regułami poprawnego rozumowania i uzasadniania twierdzeń
- logika** nauka o sposobach jasnego, ścisłego, konsekwentnego i uporządkowanego myślenia i mówienia oraz regułach poprawnego rozumowania i uzasadniania twierdzeń
- kultura logiczna** ogół sprawności logicznych
lub
postawa wyrażająca się jasnym oraz ścisłym myśleniem i komunikowaniem myśli, poprawnym rozumowaniem, a także przestrzeganiem moralnej dyrektywy, aby opisanych sprawności używać wyłącznie w celach akceptowanych moralnie
- błąd logiczno-językowy** odstępstwo od stosownej reguły logicznej, tj. przepisu instruującego, w jaki sposób wyrażać się jasno, ściśle i konsekwentnie oraz jak poprawnie wnioskować lub uzasadniać twierdzenia

3. Elementy kultury logicznej w podstawie programowej języka polskiego (szkoła ponadpodstawowa)

W podstawie programowej języka polskiego znajdują się liczne – bezpośrednie i pośrednie – odniesienia do wielu zagadnień z zakresu kultury logicznej.

Cele kształcenia – wymagania ogólne

II. Kształcenie językowe.

1. Pogłębianie funkcjonalnej wiedzy z zakresu nauki o języku.
4. Świadome wykorzystanie działań językowych w formowaniu odpowiedzialności za własne zachowania językowe.

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Doskonalenie umiejętności wyrażania własnych sądów, argumentacji i udziału w dyskusji.

3. Kształcenie umiejętności formułowania i uzasadniania sądów na temat dzieł literackich oraz innych tekstów kultury.

4. Doskonalenie umiejętności retorycznych, w szczególności zasad tworzenia wypowiedzi spójnych, logicznych oraz stosowania kompozycji odpowiedniej dla danej formy gatunkowej.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:
 - 1) odczytuje tekst w jego warstwie semantycznej i semiotycznej [poziom rozszerzony].
2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:
 - 2) **analizuje strukturę tekstu: odczytuje jego sens**, główną myśl, sposób prowadzenia wyводу oraz **argumentację**.

II. Kształcenie językowe.

3. Komunikacja językowa i kultura języka. Uczeń:
 - 4) **rozpoznaje zjawiska powodujące niejednoznaczność wypowiedzi** (homonimie, anakoluty, **elipsy, paradoksy**), dba o jasność i precyzję komunikatu;
 - 7) stosuje zasady etyki wypowiedzi; wartościuje wypowiedzi językowe, stosując kryteria, np. prawda – fałsz, poprawność – niepoprawność.

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Elementy retoryki. Zdający:
 - 1) **formułuje tezy i argumenty** w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;
 - 2) **stosuje różne typy dowodzenia w wypowiedzi (indukcyjne, dedukcyjne, sylogizmy)** [poziom rozszerzony];
 - 5) **rozdziela typy argumentów**, w tym argumenty pozamerytoryczne (np. odwołujące się do litości, niewiedzy, groźby, autorytetu, argumenty *ad personam*);
 - 6) **rozumie, na czym polega logika i konsekwencja toku rozumowania w wypowiedziach argumentacyjnych, i stosuje je we własnych tekstach**;
 - 7) odróżnia dyskusję od sporu i kłótni;
 - 9) rozpoznaje elementy erystyki w dyskusji oraz ocenia je pod względem etycznym.
2. Mówienie i pisanie. Zdający:
 - 6) tworzy spójne wypowiedzi w następujących formach gatunkowych: **wypowiedź o charakterze argumentacyjnym**, szkic interpretacyjny, szkic krytyczny, **definicja**, hasło encyklopedyczne, notatka syntetyzująca;
 - 10) w interpretacji przedstawia propozycję odczytania tekstu, **formułuje argumenty na podstawie**

tekstu oraz znanych kontekstów, w tym własnego doświadczenia, **przeprowadza logiczny wywód służący uprawomocnieniu formułowanych sądów.**

4. Elementy kultury logicznej na lekcjach języka polskiego

Kluczowym celem edukacji logicznej jest kształcenie sprawności logicznych, spośród których – w kontekście edukacji polonistycznej – warto wyróżnić następujące:

- 1) umiejętność przyswajania pojęć, ich definiowania oraz poprawnego posługiwania się nimi
- 2) umiejętność poprawnego, jasnego i ścisłego formułowania myśli, zwłaszcza budowania zdań poprawnych pod względem logiczno-językowym
- 3) tworzenie dłuższych wypowiedzi o charakterze argumentacyjnym
- 4) umiejętność poprawnego uzasadniania głoszonych twierdzeń
- 5) umiejętność rozpoznawania, nazywania i eliminowania błędów logicznych.

Opanowanie wymienionych umiejętności przesądza o poziomie rozumienia i tworzenia informacji, jakości i efektywności różnych praktyk komunikacyjnych oraz efektywności rozwiązywania zadań edukacyjnych, zwłaszcza zadań o większym stopniu złożoności i trudności.

5. Wybrane błędy logiczno-językowe i ich charakterystyka

Z myślą o jasności prezentacji omawiane błędy podzielono na trzy grupy. Poniżej omówiono błędy dotyczące:

- a) jasności lub ścisłości wypowiedzianych
- b) poprawności wnioskowania
- c) spójności wypowiedzi.

A. Błędy dotyczące jasności lub ścisłości wypowiedzianych

Komentarz

Sprawne komunikowanie się wymaga umiejętnego posługiwania się określonym językiem. Sensowne, w pełni jasne, ścisłe i ekonomiczne mówienie i pisanie wymagają zatem używania znaków danego języka w sposób zgodny z regułami używania tych znaków, z funkcjonującymi w danym języku. Komunikacja doskonała pod względem logiczno-językowym powinna spełniać łącznie trzy wymagania:

- a) nadawca wypowiedzi używa wyrażen o określonym znaczeniu w celu przekazania odbiorcy swojej myśli, której znaczenie jest zgodne ze znaczeniem użytych wyrażen
- b) nadawca używa wyrażen poprawnych znaczeniowo i składniowo
- c) odbiorca odczytuje myśl nadawcy, ponieważ rozumie znaczenia wyrażen użytych przez autora wypowiedzi, zgodnie z jego intencją.

Tak scharakteryzowana sytuacja komunikacyjna może być zaburzona przez rozmaitego rodzaju błędy. W kontekście edukacji polonistycznej mówi się o naruszeniu reguł poprawności językowej, a pojawiające się uchybienia przybierają postać błędów językowych. W kontekście kultury logicznej jest mowa o naruszeniu reguł poprawności logicznej, a uchybienia związane z językowym wyrażeniem myśli przybierają postać błędów logiczno-językowych.

Naruszenie określonych reguł poprawności używania znaków danego języka, zaburza efektywność komunikacji, w praktyce czyni ją więc nierzadko zupełnie nieefektywną. Z perspektywy edukacji polonistycznej, której ważnym zadaniem jest troska o rozwijanie kompetencji językowych uczniów, szczególnie ważną umiejętnością staje się rozpoznawanie i eliminowanie błędów ortograficznych, interpunkcyjnych i językowych. Błędy logiczno-językowe o charakterze semiotycznym, charakteryzowane w niniejszym opracowaniu, są w wielu przypadkach wyrazem naruszeń nie tylko poprawności językowej, lecz także logicznej. Logiczne wadliwości w słownym wyrażaniu myśli, są – w kontekście edukacji polonistycznej – nazywane na ogół błędami językowymi, co szczególnie dobrze ilustrują przykłady wypowiedzi nonsensownych lub błędy związane z wieloznacznością (amfibolie, ekwiwokacje, niedopowiedzenia).

Przykładowe błędy logiczno-językowe dotyczące jasności i ścisłości wypowiedzi:

- 1) nonsens
- 2) fałsz
- 3) sprzeczność wewnętrzna
- 4) niedopowiedzenie
- 5) błędy wieloznaczności

- a) amfibolia
- b) ekwiwokacja
- 6) błędy w definiowaniu
 - a) brak adekwatności
 - b) błąd kategorialny
 - c) błędne koło w definiowaniu.

Przydatne pojęcia z zakresu logiki:

- **zdanie** (w sensie logicznym) – wyrażenie, któremu można przypisać wartość logiczną – prawdę lub fałsz
- **nazwa** (w sensie logicznym) – wyrażenie, które może pełnić funkcję podmiotu lub orzecznika w zdaniu podmiotowo-orzecznikowym
- **desygnat nazwy** – przedmiot, o którym można orzec daną nazwę (przedmiot, na który wskazuje dana nazwa); zbiór desygnatów danej nazwy to jej zakres
- **treść nazwy** – zbiór cech, które łącznie przysługują każdemu desygnatowi danej nazwy
- **pojęcie** – znaczenie nazwy (sposób rozumienia nazwy)
- **wieloznaczność** – wyrażenie mające więcej niż jedno znaczenie, a więc takie, które można rozumieć na więcej niż jeden sposób (np. „zamek”, „sieć”)
- **nieostrość** – wyrażenie (termin, nazwa) jest nieostre, gdy istnieją takie przedmioty, co do których nie da się rozstrzygnąć, czy należą do zakresu danej nazwy, czy też nie; nazwy nieostre nie mają precyzyjnie wyznaczonego zakresu (np. „łysy”, „niewysoki”)
- **wyrażenie okazjonalne** – wyrażenie, którego odniesienie przedmiotowe jest uzależnione od kontekstu, w jakim to wyrażenie zostało użyte (np. „to”, „on”, „tutaj”).

a) Nonsens, fałsz, sprzeczność wewnętrzna

Wypowiedź pisemna lub ustna może być wadliwa na kilka sposobów. W pierwszej kolejności należy odróżnić wyrażenia **nonsensowne** od **fałszywych**. Wypowiedzi **nonsensowne** to po prostu wypowiedzi, które są pozbawione sensu, a więc takie, których nie sposób zrozumieć. Można wyróżnić co najmniej trzy źródła nonsensowności.

Źródło nonsensowności	Przykład
Używanie wyrazów pozbawionych znaczenia, „zmyślonych”.	<i>Glum gli gla glek</i>
Łamanie reguł gramatycznych danego języka, czyli niespójność składniowa.	<p>Przykład: <i>Na czyta butelka o zielone biega.</i></p> <p>Komentarz: Równocześnie pogwałcono wiele reguł gramatycznych języka polskiego.</p> <p>Przykład: <i>Tadeusz zakochał się w Zosi, po tym jak w ogrodzie.</i></p> <p>Komentarz: Zapewne omyłkowo pominięto orzeczenie drugiego zdania.</p>

<p>Łamanie reguł znaczeniowych. Takie wyrażenia często okazują się poprawne składniowo, a tworzące je pojedyncze słowa są sensowne, jednak całość wypowiedzi nie sposób przypisać dorzeczną treść.</p>	<p><i>Mokry wiersz brązowo utlenia herbacianą pokorę.</i></p>
--	---

Ponieważ wyrażenia nonsensowne są pozbawione znaczenia, nie można określić ich prawdziwości. Takie wyrażenia **nie** są ani prawdziwe, ani fałszywe.

Uwaga!

Niekiedy twórcy, zwłaszcza poeci, celowo konstruują wypowiedzi nonsensowne. W takich wypadkach są one skutkiem świadomej decyzji twórczej. Jawna nonsensowność może – przykładowo – szokować czytelnika lub zmuszać go do poszukiwania ukrytych znaczeń. Nie zmienia to jednak faktu, że nawet w takich przypadkach analizowane wyrażenie pozostaje w warstwie dosłownej bezsensowne. W wypracowaniu maturalnym należy unikać wyrażen nonsensownych lub posługiwać się nimi bardzo ostrożnie. W praktyce najczęściej pojawiają się one wskutek błędnej składni.

Wyrażenia **fałszywe** to z kolei wyrażenia, które nie są prawdziwe. Bez wnikania w filozoficzne spory na temat natury prawdziwości, wystarczy w tym miejscu zaznaczyć, że wyrażenie prawdziwe to wyrażenie opisujące stan rzeczy, który faktycznie zachodzi, natomiast wyrażenie fałszywe to wyrażenie opisujące stan rzeczy, który faktycznie nie zachodzi. Aby jakieś wyrażenie można było określić jako fałszywe, musi ono być sensowne. Niekiedy w mowie potocznej zdania jawnie fałszywe określa się jako nonsensowne lub bezsensowne. W sensie ścisłym jest to jednak niepoprawne.

Przykład 1.: *Adam Mickiewicz był najdłużej żyjącym tragikiem starożytnej Grecji.*

Przykład 2.: *Wokulski, główny bohater „Lalki” Bolesława Prusa, dorobił się wielkiej fortuny, pracując jako informatyk.*

Komentarz: Powyższe zdania powyższe są w oczywisty sposób fałszywe. To właśnie tego typu zdania bywają niekiedy określane jako bezsensowne. Nie są one jednak pozbawione znaczenia. Kompetentny użytkownik języka polskiego rozumie te zdania. Bez tego rozumienia nie dałoby się stwierdzić ich fałszywości.

Szczególnym przypadkiem wyrażen fałszywych są wyrażenia **wewnętrznie sprzeczne**. W sensie ścisłym są to wyrażenia stwierdzające jakieś A i jednocześnie stwierdzające zaprzeczenie tego A (nieprawda, że A).

Przykład: *Juliusz Słowacki był autorem „Balladyny”, chociaż wcale jej nie napisał.*

Komentarz: To, że Słowacki był autorem „Balladyny”, oznacza, że ją napisał. Zatem powyższe zdanie stwierdza, że Słowacki napisał „Balladynę” (A) i jednocześnie jej nie napisał (zaprzeczenie A).

W sensie szerszym wewnątrznie sprzecznym nazywa się wyrażenie, które niekoniecznie stwierdza A i zaprzeczenie A , ale z którego da się wywnioskować A i zaprzeczenie A .

Przykład: *Najnowsza powieść Olgi Tokarczuk – „Empuzjon” – jest jej najdłuższym dziełem, mimo że napisane przez nią wcześniej „Księgi Jakubowe” są jeszcze dłuższe.*

Komentarz: Żaden fragment tego zdania nie jest zaprzeczeniem innego jego fragmentu. Jednak z tego, że *Księgi Jakubowe* są dłuższe od *Empuzjonu*, w połączeniu z tym, że obie te powieści są autorstwa Olgi Tokarczuk wynika, że *Empuzjon* nie jest najdłuższym dziełem Tokarczuk (nieprawda, że A). To z kolei jest zaprzeczeniem początkowego fragmentu omawianego zdania, który informuje, że *Empuzjon* jest jej najdłuższym dziełem (A).

Zdania wewnętrznie sprzeczne – czy to w sensie ścisłym, czy to w sensie szerszym – są fałszywe, ponieważ nie jest możliwe, aby zarówno A , jak i zaprzeczenie A były jednocześnie prawdziwe.

Z opisanymi powyżej wadami wiąże się często termin „absurd”. Niestety, bywa on używany dość swobodnie. Niekiedy oznacza wypowiedzi wewnątrznie sprzeczne, niekiedy – nonsensowne, a w jeszcze innych przypadkach – jawnie fałszywe (jak w przypadku zdania przywołanego wyżej: *Adam Mickiewicz był najdłużej żyjącym tragikiem starożytnej Grecji*). Dlatego należy zachować szczególną ostrożność w posługiwaniu się słowem *absurd*.

Ćwiczenie
Zestaw dla ucznia

Poniższa wypowiedź zawiera liczne błędy logiczno-językowe. Wskaż wymienione z nazwy wadliwości logiczne przez przywołanie odpowiednich fragmentów wypowiedzi oraz wyjaśnij, na czym polega każdy z wyszczególnionych błędów logiczno-językowych.

Wypowiedź:

Adam Mickiewicz był autorem „Balladyny”, jednej z klasycznych komedii doby romantyzmu, której nie napisał, gdyż jej pierwotna nie była oryginalna, lecz później się z tego wycofał.

a) sprzeczność:

.....

wyjaśnienie:

.....

b) nonsens.....

.....

wyjaśnienie:

.....

c) fałsz:

.....

wyjaśnienie:

.....

Ćwiczenie Rozwiązanie

a) **sprzeczność:** *Adam Mickiewicz był autorem „Balladyny”, [...] której nie napisał*
wyjaśnienie: Wypowiedź jest sensowna, lecz wewnętrznie sprzeczna. W pierwszej części zdania jego autor przypisuje – mylnie – autorstwo *Balladyny* Adamowi Mickiewiczowi, a w drugiej części odmawia mu tego autorstwa.

b) **nonsens:** *[...] jej pierwotna nie była oryginalna, lecz później się z tego wycofał.*
wyjaśnienie: Przywołanej wypowiedzi nie można zasadnie przypisać akceptowalnego znaczenia – tak sformułowana wypowiedź jest pozbawiona sensu.

c) **falsz:** *Adam Mickiewicz był autorem „Balladyny”, jednej z klasycznych komedii doby romantyzmu.*
wyjaśnienie: Przywołane zdanie jest fałszywe z dwóch powodów: Mickiewicz nie napisał utworu pt. *Balladyna*, a ten utwór nie jest komedią doby romantyzmu.

Komentarz:

Zadanie ma na celu uzmysłowienie uczniowi różnicy między opisanymi wyżej wadami logiczno-językowymi: nonsensem, wewnętrzną sprzecznością (absurd) i fałszem. Z uwagi na charakterystyki zaprezentowanych błędów, warto zachęcać uczniów do używania ściśle logicznych znaczeń takich słów (nazw) jak: *nonsens*, *absurd*, *falsz*. Brak ścisłości w tej materii może skutkować typowymi błędami związanymi z wieloznacznością.

b) Błędy wieloznaczności

Wyrażenie wieloznaczne to wyrażenie mające więcej niż jedno znaczenie, a więc takie, które można rozumieć na więcej niż jeden sposób. Wieloznaczność nie zawsze jest błędem. Niekiedy autor celowo formułuje wypowiedź wieloznacznie (np. w celu uzyskania efektu komicznego). Niekiedy kontekst wypowiedzi wskazuje, które znaczenie jest zamierzone.

Zdarza się jednak, że wieloznaczność skutkuje zaburzeniem procesu komunikacji, gdyż odbiorca komunikatu nie jest w stanie ustalić, które ze znaczeń zostało zamierzone przez nadawcę. W takich sytuacjach mówimy o błędzie wieloznaczności. Występuje on w dwóch podstawowych odmianach.

Amfibolia (amfibologia)

Tym terminem określa się wyrażenie, którego wieloznaczność bierze się z niepoprawnej składni.

Przykład 1.: *„Quo vadis” to opowieść o miłości rzymskiego patrycjusza Winicjusza do chrześcijańskiej dziewczyny Ligii, która inspiruje Marka do działania.*

Komentarz: Nie wiadomo, czy Marka inspiruje Ligia, czy miłość, czy – opowieść.

Przykład 2.: *Krytyka pozytywistów była zdecydowana.*

Komentarz: Nie wiadomo, czy pozytywiści krytykowali, czy byli krytykowani.

Ekwiwokacja

Z błędem ekwiwokacji mamy do czynienia wtedy, gdy w ramach jednego wywodu jakiś niejednoznaczny termin rozumie się raz w jeden sposób, a raz – w inny sposób. W praktyce ekwiwokacje, zwłaszcza subtelne, są groźniejsze niż amfibolie, gdyż łatwiej je przeoczyć.

Przykład 1.: *Nauczycielka polskiego prosi uczniów o przedstawienie przykładu paraboli. Niektóre dzieci się dziwią, dlaczego polonistka prosi o przykład krzywej stożkowej, a więc pewnego obiektu matematycznego.*

Komentarz: Termin *parabola* jest niejednoznaczny. Nauczycielka rozumie parabolę jako przypowieść, rodzaj utworu literackiego. Niektórzy uczniowie rozumieją parabolę jako rodzaj krzywej, obiekt opisywany przez matematykę.

Przykład 2. (dialog między osobą A i osobą B):

Osoba A: *„Zbrodnia i kara” to największa powieść Dostojewskiego.*

Osoba B: *Nieprawda. Przecież „Bracia Karamazow” są utworem dłuższym.*

Komentarz: Źródłem nieporozumienia jest termin *największy*. Pierwszy rozmówca ma zapewne na myśli, że przywołana powieść Fiodora Dostojewskiego jest jego najznakomitszą powieścią (jego szczytowym osiągnięciem). Wypowiedź drugiego z rozmówców wskazuje na to, że najpewniej rozumie on przymiotnik *największa* synonimicznie ze słowem *najdłuższa*.

Ćwiczenie 1.
Zestaw dla ucznia

W poniższym dialogu pojawia się błąd związany z wieloznacznością. Nazwij ten błąd i wyjaśnij, na czym polega w tym konkretnym przypadku.

Dialog:

Hania: *Kasiu pożycz mi jakąś książkę. Tylko niech to będzie coś lekkiego.*

Kasia: *Ten ważący niecałe 100 gramów tomik wierszy o śmierci i przemijaniu będzie idealny. To jedna z najlżejszych książek jakie posiadam.*

.....

.....

.....

.....

Ćwiczenie 1. Rozwiązanie

Nazwa błędu – ekwiwokacja.

Wyjaśnienie: Obie osoby różnie rozumieją słowo *lekka*, co prowadzi do komicznego nieporozumienia. Hania – pierwsza z nich – przez lekką książkę, rozumie książkę niewymagającą w lekturze, przyjemną w odbiorze, nieporuszającą poważnych lub przykrych tematów. Kasia – druga rozmówczyni – przez *lekką książkę* rozumie książkę o niewielkiej masie.

Ćwiczenie 2.
Zestaw dla ucznia

Poniższa wypowiedź zawiera trzy błędy logiczno-językowe. Zidentyfikuj te błędy, podaj ich nazwy oraz wyjaśnij, na czym polega każdy z nich. Następnie przeformułuj wypowiedź w taki sposób, aby stała się ona logicznie poprawna (pozbawiona zidentyfikowanych błędów) i oddawała sens wypowiedzi wyjściowej.

Wypowiedź:

Przeczytał list dwa razy pomyślał, że szalenie ją kocha, doświadczając tym samym, że żaden człowiek nie może okiełznać tego uczucia.

1)

Nazwa błędu logiczno-językowego:

Wyjaśnienie:

.....
.....

2)

Nazwa błędu logiczno-językowego:

Wyjaśnienie:

.....
.....

3)

Nazwa błędu logiczno-językowego:

Wyjaśnienie:

.....
.....

Przeformułowana wypowiedź wyjściowa:

.....
.....

Ćwiczenie 2. Rozwiązanie

1)

Nazwa błędu logiczno-językowego: **amfibolia**

Wyjaśnienie: Powyższe zdanie jest wieloznaczne składniowo. Ta wieloznaczność spowodowana jest brakiem właściwej interpunkcji.

2)

Nazwa błędu logiczno-językowego: **niedopowiedzenie**

Wyjaśnienie: Wypowiedź nie jest jasna, gdyż jej odbiorca – jeżeli kontekst tego nie wskazuje – nie może wiedzieć, ani kto szalenie kocha, ani także, którą osobę (o ile chodzi o osobę) szalenie kocha.

3)

Nazwa błędu logiczno-językowego: **błąd pochopnego uogólnienia**

Wyjaśnienie: W analizowanej wypowiedzi jej autor pisze, że *żaden człowiek nie może okiełznać tego uczucia*. Konstrukcja całej wypowiedzi zdaje się sugerować, że to zdanie zostało uznane na podstawie tego, iż osoba czytająca list uświadamia sobie, że *szalenie kocha* niewymienioną z imienia osobę i *tym samym doświadcza, że żaden człowiek nie może okiełznać tego uczucia*. Tak zrekonstruowane rozumowanie jest wadliwe logicznie, ponieważ bezzasadnie podmiot wypowiedzi formułuje zdanie dotyczące wszystkich ludzi, które wygłasza na podstawie wyłącznie własnego doświadczenia miłości – co należy uznać za nieuprawnioną generalizację.

Przeformułowana wypowiedź wyjściowa:

Przeczytał list dwa razy, a następnie pomyślał, że szalenie ją kocha. Wysnuł także przypuszczenie, że dla wielu ludzi jemu podobnych uczucie miłości może być trudne do okiełznania.

c) Błędy w definiowaniu

Jedną z najpowszechniej spotykanych definicji jest tzw. *definicja równościowa*. Na taką definicję składają się:

- termin definiowany, inaczej: *definiendum*
- część definiująca, inaczej: *definiens*
- łącznik wyrażający równość *definiendum* i *definiensa* (np. wyrażenie *jest to*).

Przykład: *Powieść to długi, wielowątkowy utwór literacki pisany prozą* (sjp.pwn.pl).

Komentarz: *Powieść* to *definiendum*, *długi, wielowątkowy utwór literacki pisany prozą* to *definiens*, funkcję łącznika pełni wyraz *to*.

Poprawna definicja musi być adekwatna. Znaczy to, że zakresy *definiendum* i *definiensa* pokrywają się, są sobie równe: cokolwiek podpada pod *definiendum* podpada pod *definiensa* – i odwrotnie. Definicja może być nieadekwatna na kilka sposobów.

Definicja za szeroka

Definicja jest za szeroka, jeśli *definiens* jest szerszy zakresowo od *definiendum*, a więc istnieją obiekty podpadające pod część definiującą, ale niepodpadające pod termin definiowany.

Przykład: *Powieść to utwór literacki pisany prozą*.

Komentarz: Jest to definicja zbyt szeroka, gdyż poza powieściami są jeszcze inne utwory literackie pisane prozą, przykładowo – nowele.

Definicja za wąska

Definicja jest za wąska, jeśli *definiens* jest węższy zakresowo od *definiendum*, a więc istnieją obiekty podpadające pod termin definiowany, ale niepodpadające pod część definiującą.

Przykład: *Powieść to długi, wielowątkowy utwór literacki pisany prozą, który przedstawia historię jakiejś zbrodni*.

Komentarz: Jest to definicja zbyt wąska, gdyż są powieści, których treść nie dotyczy żadnej zbrodni.

Definicja za wąska i za szeroka zarazem

Możliwe jest, aby definicja była za wąska i za szeroka jednocześnie. W takim przypadku znajdują się obiekty podpadające pod *definiendum*, ale nie podpadające pod *definiensa* (za wąska) oraz podpadające pod *definiensa*, ale nie podpadające pod *definiendum* (za szeroka).

Przykład: *Powieść to utwór literacki pisany prozą, który przedstawia historię jakiejś zbrodni*.

Komentarz: Jest to definicja zbyt wąska, gdyż są powieści, których treść nie dotyczy żadnej zbrodni. Jest to definicja za szeroka, gdyż istnieją utwory literackie napisane prozą, które przedstawiają historię jakiejś zbrodni, ale nie są powieściami – przykładowo: opowiadania kryminalne.

Definicja sprzeczna

Jest to definicja, w przypadku której definiendum i definiens się wykluczają, tzn. nie ma żadnego obiektu podpadającego zarazem pod termin definiowany i pod część definiującą.

Przykład: *Powieść to długa i wielowątkowa historia.*

Komentarz: Żadna powieść nie jest długą i wielowątkową historią. Taka historia może być treścią, ewentualnie fabułą powieści. Powieść jest natomiast utworem literackim.

Błąd kategorialny

Najczęstszą przyczyną sprzeczności definicji jest tzw. *błąd kategorialny*, zwany również *błędem przesunięcia kategorialnego*. Polega on na niepoprawnym dobraniu kategorii dla obiektów danego typu. W poprzednim przykładzie powieść została błędnie zaliczona do kategorii *historii*, podczas gdy powinna być zaliczona do kategorii *utworów literackich*.

Przykład 1.: *„Lalka” to najbardziej znana nowela Bolesława Prusa.*

Komentarz: *Lalka* to nie nowela, ale powieść.

Przykład 2.: *Drugą lekturą, przytoczoną przeze mnie w dzisiejszym wypracowaniu, będzie postać Jacka Soplicy z utworu „Pan Tadeusz”.*

Komentarz: Jacek Soplica nie jest lekturą. Jest postacią literacką, a żadna postać nie jest lekturą.

Przykład 3.: *Romantyzm to pogląd głoszący wyższość intuicji i uczucia nad rozumem.*

Komentarz: To już kwestia bardziej subtelna. Romantyzm nie jest poglądem, ale raczej prądem, kierunkiem lub nurtem kulturowym albo ideowym, ewentualnie epoką. Z romantyzmem łączą się typowe poglądy jego przedstawicieli, ale te poglądy są raczej przejawem romantyzmu, niż nim samym.

Właściwe dobieranie kategorii dla omawianych pojęć jest bardzo ważną umiejętnością, która w znacznym stopniu przyczynia się do wprowadzania ładu pojęciowego. Ten ostatni natomiast okazuje się przydatny do konstruowania dłuższych wypowiedzi pisemnych. Warto ćwiczyć tę umiejętność z uczniami – wspólnie poszukiwać odpowiednich kategorii dla różnych terminów. Im bardziej abstrakcyjny termin, tym trudniejsze zadanie.

Przykład 4.: Czym jest *przyjaźń*? Cechą? Uczuciem? Relacją?

Błędne koło w definiowaniu

Łacińska nazwa tego błędu brzmi *idem per idem*, co znaczy *to samo przez to samo*. Dobrze oddaje ona jego istotę. W ujęciu najogólniejszym, definicja kołowata to definicja, która objaśnia znaczenie danego terminu za pomocą samego tego terminu. Takie tłumaczenie może być prawdziwe, ale okazuje się mało przydatne dla kogoś, kto nie zna znaczenia definiowanego terminu. W tym tkwi główne źródło problemów związanych z tym błędem. Przyjmuje on jedną z dwóch postaci.

Bezpośrednie błędne koło pojawia się w definicji, której definiendum użyte jest w definiensie.

Przykład: *Utwór liryczny to przykładowo hymn, tren, fraszka, sonet lub inny utwór liryczny.*

Komentarz: Ta definicja ta przekazuje pewną prawdziwą informację, ale niezbyt przydatną. Jeśli ktoś nie wie, czym jest utwór liryczny, to – co prawda – po zapoznaniu się z definicją będzie znał kilka przykładów (hymn, tren, fraszka, sonet), ale wciąż nie będzie wiedział, czy – przykładowo – powieść zalicza się do definiowanego rodzaju.

Pośrednie błędne koło pojawia się w ciągu kilku definicji, z których żadna nie jest bezpośrednio „kołowata”, ale cały ich ciąg jest „kołowaty”. W pierwszej definicji wyjściowy termin jest objaśniany za pomocą jakiegoś innego. Następnie ten drugi jest definiowany za pomocą jeszcze jakiegoś innego. Opisywany ciąg może się składać z różnej liczby definicji, jednak w każdym razie termin definiowany w ostatniej z nich, okazuje się definiowany za pomocą terminu wyjściowego.

Przykład:

Poeta to artysta tworzący wiersze.

Wiersz to utwór pisany przez poetę.

Komentarz: W świetle powyższych definicji nie sposób odróżnić poety i wiersza z jednej strony od – przykładowo – komediopisarza i komedii z drugiej strony. Można przecież analogicznie powiedzieć, że komediopisarz to artysta tworzący komedie, a komedie to utwory pisane przez komediopisarza.

Znakomitego przykładu pośredniego błędnego koła, w zabawny sposób obrazującego problemy, jakie mogą być skutkiem korzystania z definicji obarczonych tym błędem, dostarcza opowiadanie Stanisława Lema zatytułowane *Podróż XIV*, należące do cyklu *Dzienniki gwiazdowe*.

Przykład: Ijon Tichy, główny bohater *Dzienników*, przygotowując się do wyprawy na planetę Enteropię, więc postanawia zapoznać się z jej kulturą. W *Encyklopedii kosmicznej* znajduje takie oto definicje:

„S E P U L K I – odgrywający doniosłą rolę element cywilizacji Ardrytów (ob.) z planety Enteropii (ob.) Ob. SEPULKARIA.”

„S E P U L K A R I A – obiekty służące do sepulenia (ob.)”

„S E P U L E N I E – czynność Ardrytów (ob.) z planety Enteropii (ob.). Ob. SEPULKI.”

Oczywiście, informacje zawarte w powyższych definicjach nieznacznie tylko rozszerzają wiedzę dotyczącą sepulek – czy to czytelnika, czy to samego Tichego. Tego ostatniego spotykają na Enteropii z powodu wspomnianej niewiedzy różne nieprzyjemności³.

³ Zob. Piotr Lipski, *Na czym polega sepulenie*, <https://filozofuj.eu/piotr-lipski-3-na-czym-polega-sepulenie-o-blednym-kole-w-definiowaniu-myslenie-krytyczne> [dostęp: 12.01.2023].

Ćwiczenie
Zestaw dla ucznia

Wskaż, nazwij i wyjaśnij błędy występujące w następujących definicjach.

1. *Rzeczownik to część mowy.*

.....
.....

2. *Komizm to utwór literacki wzbudzający wesołość.*

.....
.....

Ćwiczenie Rozwiązanie

1. Rzeczownik to część mowy.

Jest to definicja za szeroka. Rzeczownik – w istocie – jest częścią mowy, ale oprócz niego istnieje jeszcze wiele innych części mowy (np. czasownik, przymiotnik, przysłówek).

Komentarz:

Łatwo generować tego typu zadania. Mają one pomóc uczniom adekwatnie rozumieć używane terminy: ani zbyt wąsko, ani zbyt szeroko.

2. Komizm to utwór literacki wzbudzający wesołość.

Definicja zawiera błąd kategorialny.

Komentarz:

Komizm jest nie utworem, ale cechą. *Bycie utworem* odpowiada innej kategorii niż *bycie cechą*. Poprawna definicja komizmu mogłaby brzmieć tak: *Komizm to cecha sytuacji lub utworu lub wypowiedzi wywołująca wesołość – odpowiednio: świadka sytuacji, odbiorcy utworu lub odbiorcy wypowiedzi.*

B. Błędy dotyczące rozumowań

Komentarz

Na potrzeby niniejszego opracowania terminy *rozumowanie* i *wnioskowanie* traktuje się synonimicznie. Rozumowanie uznaje się za formę pośredniego uzasadniania twierdzeń.

W tej części materiału uwagę poświęcimy wybranym sprawnościom logicznym związanym z poprawnym rozumowaniem oraz typowym błędom logicznym, które pojawiają się w argumentowaniu.

Osiągnięcie przez uczniów biegłości w argumentowaniu jest jednym z ważnych aspektów edukacji w ogóle, a edukacji polonistycznej w szczególności. Znajduje to swój wyraz w wymaganiach maturalnych z języka polskiego, co wyraźnie ujawnia opis wymagań i kryteriów oceny wypracowania maturalnego z języka polskiego. Umiejętność rozpoznawania i unikania błędów w argumentowaniu należy zatem uznać za bardzo ważny element rozwijania kompetencji językowych uczniów oraz za cenną kompetencję wpływającą na jakość tekstów argumentacyjnych przez nich tworzonych.

Przykładowe błędy logiczno-językowe

- a. błąd formalny (*non sequitur*)
- b. błąd materialny
- c. inne przykładowe błędy w argumentowaniu
 - nieuprawnione powołanie się na autorytet
 - błąd pochopnego uogólnienia.

Wybrane pojęcia logiczne

- **wnioskowanie (rozumowanie)** – jako czynność to proces myślowy, w którym na podstawie uznania pewnych zdań zwanych *przesłankami* dochodzi się do uznania zdania zwanego *wnioskiem*; jako przedmiot jest to zbiór zdań złożonych z przesłanek i wniosku
- **standaryzacja wnioskowania (rekonstrukcja wnioskowania)** – wyraźne wskazanie przesłanek i wniosku rozumowania, które zawiera się w obszerniejszej wypowiedzi o charakterze argumentacyjnym
- **wnioskowanie dedukcyjne** – wnioskowanie oparte na niezawodnym schemacie wnioskowania, czyli na takim, który gwarantuje, że od prawdziwych przesłanek dochodzi się do prawdziwego wniosku
- **wnioskowanie uprawdopodobniające (nie-niezawodne, indukcyjne w sensie szerokim)** – wnioskowanie, które może, co prawda, prowadzić od zdań prawdziwych do zdania fałszywego, ale w przypadku którego przesłanki zwiększają prawdopodobieństwo wniosku; we wnioskowaniach uprawdopodobniających wniosek nie wynika logicznie z przesłanek
- **wynikanie logiczne** – relacja zachodząca między wnioskiem a przesłankami wnioskowania dedukcyjnego
- **sofizmat** – rozumowanie niepoprawne sprawiające wrażenie poprawnego; często uważa się dodatkowo, że autor sofizmatu jest świadomy jego niepoprawności i celowo próbuje wprowadzić odbiorcę w błąd

a) Argumentowanie a wnioskowanie

Wypowiedź pisemna na egzaminie maturalnym z języka polskiego powinna mieć charakter wypowiedzi argumentacyjnej. Uczeń ma nie tylko klarownie przedstawić przyjęte stanowisko, lecz także je uzasadnić – podać racje na jego rzecz. Bronione stanowisko należy trafnie wspierać tymi podanymi racjami. Uzasadnienie stanowiska zdającego powinno zatem przyjąć formę wnioskowania.

Wnioskowanie można rozumieć dwojako: jako czynność oraz jako jej wytwór.

wnioskowanie jako czynność	Jest procesem przechodzenia od jakichś zdań uznanych już zwykle przez wnioskującego do innych: jeszcze nie uznanych, a uznawanych właśnie wskutek rozumowania. Zdania, od których rozpoczyna się wnioskowanie, nazywamy <i>przesłankami</i> , z kolei zdanie, do którego wnioskowanie nas prowadzi, to <i>wniosek</i> .
wnioskowanie jako wytwór	To zbiór zdań składający się z przesłanek i wniosku. W przypadku pracy maturalnej często będzie tak, że wniosek jest stanowiskiem bronionym przez ucznia, a przesłanki stają się racjami na rzecz tego stanowiska.

Przypomnijmy, że na potrzeby niniejszych materiałów termin *rozumowanie* traktujemy jako synonim *wnioskowania*.

b) Wypowiedź argumentacyjna i standaryzacja wnioskowania

W praktyce wnioskowania są często przedstawiane są w ramach szerszych wypowiedzi, nazywanych niekiedy *wypowiedziami argumentacyjnymi*. Rzadko autorzy takich wypowiedzi wskazują wprost, które zdania są przesłankami, a które zdanie jest wnioskiem. Aby móc analizować wypowiedź argumentacyjną pod kątem poprawności i siły zawartej w nim argumentacji, należy wyłowić z tekstu i wyraźnie wskazać przesłanki i wniosek. Taką operację nazywa się zwykle *standaryzacją wnioskowania* lub *standaryzacją argumentu*, ewentualnie jego *rekonstrukcją*, a jej efekt przedstawia przykładowo w takiej formie:

Przesłanka 1.:

Przesłanka 2.:

....

Wniosek:

Przykład 1.: Oto fragment wypowiedzi argumentacyjnej:

Każda epoka charakteryzuje się przekonaniem dla niej typowym. Autorów tworzących w drugiej połowie XIX stulecia łączyła wiara w nieograniczony postęp nauki. Nic więc dziwnego, że Bolesław Prus sądził, że nauka będzie się nieustannie rozwijać. Był przecież twórcą działającym pod koniec XIX wieku.

Wnioskowanie zawarte w powyższym tekście można przedstawić następująco.

Przesłanka 1.: Każdy autor tworzący w drugiej połowie XIX wieku wierzył w nieograniczony postęp nauki.

Przesłanka 2.: Bolesław Prus był autorem tworzącym w drugiej połowie XIX wieku.

Wniosek: Bolesław Prus wierzył w nieograniczony postęp nauki.

Komentarz: Standaryzację wygodnie jest zacząć od odnalezienia wniosku. Jak widać na omawianym przykładzie, wcale nie musi on zostać umieszczony na końcu wypowiedzi argumentacyjnej. Poza tym należy odnotować, że wypowiedź argumentacyjna często zawiera także sformułowania, które nie są ani przesłankami, ani wnioskiem. W powyższym przykładzie taki charakter ma zdanie wstępne, otwierające przytoczony fragment.

Przykład 2.: Oto fragment jeszcze jednej wypowiedzi argumentacyjnej:

Sonet to rodzaju utworu lirycznego o bardzo precyzyjnie określonej strukturze. Składa się on z dokładnie 14 wersów podzielonych na 4 strofy: 2 czterowersowe i 2 trzywersowe. Wiersz Adama Asnyka „Kamień” nie jest sonetem, gdyż składa się z 8 strof czterowersowych.

Wnioskowanie zawarte w powyższym tekście można przedstawić następująco.

Przesłanka 1.: Każdy sonet składa się z dokładnie 14 wersów podzielonych na 4 strofy.

Przesłanka 2.: Wiersz Adama Asnyka „Kamień” nie składa się z 14 wersów podzielonych na 4 strofy.

Wniosek: Wiersz Adama Asnyka *Kamień* nie jest sonetem.

Ćwiczenie
Zestaw dla ucznia

Poniżej przytoczono fragment rozumowania przeprowadzonego przez Sherlocka Holmesa (cytat pochodzi z opowiadania A. Conan Doyle'a *Żółta twarz* w tłumaczeniu Tadeusza Everta). Zrekonstruuj wnioskowanie zawarte w poniższej wypowiedzi argumentacyjnej.

Taka fajka kosztuje siedem szylingów i sześć pensów. Tę, jak widzisz, reperowano dwa razy: raz cybuszek, a raz przy główce. Za każdym razem zakładano srebrną obrączkę, co musiało kosztować drożej niż nowa fajka. A zatem ten gość musi bardzo cenić sobie swoją fajkę, jeśli ją reperuje za drogie pieniądze, zamiast kupić nową.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Ćwiczenie Rozwiązanie

Przesłanka 1.: Fajka była wielokrotnie reperowana.

Przesłanka 2.: Koszty wykonanych napraw fajki przekraczają wartość fajki.

Wniosek: Właściciel fajki bardzo ją sobie ceni.

Komentarz:

Należy podkreślić, że wnioskowanie zawarte w jakiejś wypowiedzi argumentacyjnej może być zwykle rekonstruowane na kilka różnych sposobów. Oczywiście nie oznacza to zupełnej dowolności, ale jednak dopuszcza pewną swobodę. Podana rekonstrukcja wnioskowania zawartego w przytoczonej w zadaniu wypowiedzi argumentacyjnej jest jedyną z takich możliwości. Można zaproponować nieco inne, np. bardziej szczegółowo opisać w przesłankach wykonane naprawy fajki.

c) Wnioskowania dedukcyjne i uprawdopodobniające

Oba wnioski przedstawione w poprzednim paragrafie – pierwsze dotyczące przekonania Bolesława Prusa, drugie o sonecie i *Kamieniu* Asnyka – są przykładami tzw. *wnioskowań dedukcyjnych*. Bez wnikania w szczegóły techniczne można powiedzieć, że wnioski dedukcyjne to wnioski niezawodne. Należy to rozumieć następująco: prawdziwość przesłanek wniosku dedukcyjnego jest gwarancją prawdziwości jego wniosku. Innymi słowy: w przypadku wniosku dedukcyjnego nie jest możliwe, aby jego przesłanki były prawdziwe, a jednocześnie wniosek okazał się fałszywy. Chwila namysłu wystarczy, aby dostrzec, że wspomniane dwa rozumowania wykazują opisaną własność.

Powyżej opisana relacja zachodząca między wnioskiem a przesłankami wniosku dedukcyjnego (prawdziwość przesłanek jest gwarancją prawdziwości wniosku) nazywa się *wynikaniem logicznym*. Wniosek rozumowania dedukcyjnego wynika logicznie z jego przesłanek.

Wnioski dedukcyjne są najsilniejszymi możliwymi wnioskowaniami. Jednak często posługujemy się rozumowaniami słabszymi, tzn. rozumujemy w sposób uprawdopodobniający. W przypadku *wnioskowania uprawdopodobniającego* prawdziwość przesłanek nie gwarantuje prawdziwości wniosku, czyni go jednak prawdopodobnym. Takie wnioskowanie – nawet jeśli jego przesłanki są prawdziwe – nie daje pewności, że wniosek jego jest prawdziwy, mimo to dostarcza racji dla uznania wniosku. W przypadku wniosku uprawdopodobniającego wniosek nie wynika logicznie z przesłanek, ale przesłanki wspierają w jakimś stopniu wniosek.

Odnosnie do – przedstawionej w poprzednim paragrafie – rekonstrukcji rozumowania dotyczącego wiary Bolesława Prusa w postęp naukowy mógłby ktoś sformułować zarzut, że pierwsza przesłanka jest sformułowana zbyt kategorycznie i nie oddaje właściwie sensu zawartego w analizowanej wypowiedzi argumentacyjnej. Ktoś taki mógłby zaproponować następującą rekonstrukcję:

Przesłanka 1.: Większość autorów tworzących w drugiej połowie XIX wieku wierzyło w nieograniczony postęp nauki.

Przesłanka 2.: Bolesław Prus był autorem tworzącym w drugiej połowie XIX wieku.

Wniosek: Bolesław Prus wierzył w nieograniczony postęp nauki.

Komentarz: Takie wnioskowanie nie jest już dedukcyjne. Nawet gdyby przesłanki były prawdziwe, mogłyby się okazać, że Prus należał do mniejszości niepodzielającej wiary w postęp nauki. Jednak fakt, że większość autorów z końca XIX wieku, do których grona należał Bolesław Prus, była przekonana o owym postępie, nie pozostaje bez znaczenia. To czyni przekonanie o wierze Bolesława Prusa w postęp nauki prawdopodobnym.

Wnioski uprawdopodobniające nazywa się niekiedy *indukcyjnymi* w sensie szerokim, albo *nie-niezawodnymi*.

Ćwiczenie
Zestaw dla ucznia

Rozstrzygnij, czy rozumowanie zrekonstruowane na podstawie fragmentu opowiadania A. Conan Doyle'a jest dedukcyjne czy uprawdopodobniające.

Taka fajka kosztuje siedem szylingów i sześć pensów. Tę, jak widzisz, reperowano dwa razy: raz cybuszek, a raz przy główce. Za każdym razem zakładano srebrną obrączkę, co musiało kosztować drożej niż nowa fajka. A zatem ten gość musi bardzo cenić sobie swoją fajkę, jeśli ją reperuje za drogie pieniądze, zamiast kupić nową.

Rozumowanie:

Przesłanka 1.: Fajka była wielokrotnie reperowana.

Przesłanka 2.: Koszty wykonanych napraw fajki przekraczają wartość fajki.

Wniosek: Właściciel fajki bardzo ją sobie ceni.

.....

.....

Ćwiczenie Rozwiązanie

Jest to rozumowanie uprawdopodobniające.

Komentarz:

Należy zauważyć, że prawdziwość przesłanek omawianego wnioskowania nie gwarantuje prawdziwości jego wniosku. Nawet jeśli fajkę często naprawiano, a koszty tych napraw przekroczyły wartość fajki, wciąż nie jest absolutnie pewne, że jej właściciel bardzo ją sobie ceni. Być może naprawy finansowała żona właściciela i to ona z jakiegoś powodu ceni sobie fajkę, a sam właściciel pozostaje w stosunku do fajki obojętny.

Mimo że nie jest niemożliwa opisana sytuacja (z żoną finansującą naprawy) wydaje się w świetle przesłanek wydumana, a przez to mało prawdopodobna. Oryginalny wniosek (właściciel fajki bardzo ceni sobie fajkę) jest lepszym, naturalniejszym wyjaśnieniem stanu rzeczy opisanego w przesłankach. Zatem w ich świetle wniosek rzeczywiście wydaje się prawdopodobny. Rozumowanie ma charakter uprawdopodobniający.

d) Błąd formalny (*non sequitur*)

Błąd formalny we wnioskowaniu polega na tym, że za wnioskowanie dedukcyjne uważa się wnioskowanie, które w rzeczywistości dedukcyjne nie jest. Ktoś popełniający błąd formalny twierdzi, że wniosek wynika logicznie z przesłanek, podczas gdy faktycznie takie wynikanie nie zachodzi. Można obrazowo powiedzieć, że błąd formalny polega na przecenieniu wnioskowania, na przeszacowaniu jego siły.

Oto przykłady dwóch wnioskowań przebiegających według schematów niededukcyjnych, które to schematy często mylnie uważane są za dedukcyjne.

Przykład 1.:

Przesłanka 1.: Każdy autor tworzący w drugiej połowie XIX wieku wierzył w nieograniczony postęp nauki.

Przesłanka 2.: Jacek Dukaj nie jest autorem tworzącym w drugiej połowie XIX wieku.

Wniosek: Jacek Dukaj nie wierzy w nieograniczony postęp nauki.

Komentarz: Prawdziwość przesłanek tego rozumowania nie gwarantuje prawdziwości jego wniosku. Fakt, że wszyscy autorzy tworzący w drugiej połowie XIX podzielali pewien pogląd, nie świadczy przecież o tym, że autorzy tworzący w innym okresie poglądu tego nie podzielają.

Przykład 2.:

Przesłanka 1.: Każdy autor tworzący w drugiej połowie XIX wieku wierzył w nieograniczony postęp nauki.

Przesłanka 2.: Carl Sagan wierzył w nieograniczony postęp nauki.

Wniosek: Carl Sagan był autorem tworzącym w drugiej połowie XIX wieku.

Komentarz: Podobnie jak w poprzednim przykładzie, nawet gdyby przesłanki tego rozumowania okazały się prawdziwe, nie gwarantowałyby to prawdziwości wniosku. Fakt, że Carl Sagan wierzył w nieograniczony postęp nauki, podobnie jak wszyscy autorzy tworzący w drugiej połowie XIX wieku, nie znaczy jeszcze, że sam tworzył we wspomnianym stuleciu. Popularność pewnych przekonań w jakimś okresie nie wyklucza bowiem ich występowania w innych czasach.

Uwaga! Jeśli stwierdzi się, że jakieś wnioskowanie jest obarczone błędem formalnym, wtedy – oczywiście – nie można już mieć pewności, że wniosek takiego rozumowania jest prawdziwy. Nie można mieć jednak także pewności, że jest on fałszywy. Kwestia prawdziwości wniosku takiego rozumowania pozostaje wówczas otwarta, tzn. wymaga dalszego rozważenia. Należy o tym pamiętać, aby nie wyciągać pochopnie zbyt daleko idących konsekwencji. Wykazanie formalnych braków w czyjejś argumentacji nie jest tożsame z wykazaniem fałszywości wniosku tej argumentacji.

Ćwiczenie
Zestaw dla ucznia

Poniższe wnioskowanie jest prezentowane jako wnioskowanie dedukcyjne. Oceń jego poprawność formalną.

Przesłanka 1.: Każda powieść jest utworem epickim.

Przesłanka 2.: *Solaris* Stanisława Lema jest utworem epickim.

Wniosek: *Solaris* Stanisława Lema jest powieścią.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Ćwiczenie Rozwiązanie

Wnioskowanie nie jest poprawne formalnie, mimo że obie przesłanki oraz wniosek są zdaniami prawdziwymi. Prawdziwość przesłanek nie gwarantuje jednak prawdziwości wniosku. Można przecież wyobrazić sobie sytuację, w której przesłanki okazałyby się prawdziwe, a wniosek byłby fałszywy. Tak byłoby – przykładowo – wówczas, gdyby *Solaris* należało do nowel.

e) **Błąd materialny**

Rozumowanie *materialnie niepoprawne* to rozumowanie, którego przynajmniej jedna przesłanka jest fałszywa. Rozumowanie *poprawne materialnie*, to takie, którego wszystkie bez wyjątku przesłanki są prawdziwe.

Przykład:

Przesłanka 1.: Każdy sonet składa się z dokładnie 15 wersów podzielonych na 5 strof.

Przesłanka 2.: Wiersz Adama Asnyka *Kamień* nie składa się z 15 wersów podzielonych na 5 strof.

Wniosek: Wiersz Adama Asnyka *Kamień* nie jest sonetem.

Komentarz: Powyższe wnioskowanie jest materialnie niepoprawne, gdyż pierwsza przesłanka jest fałszywa, a więc nie wszystkie przesłanki są prawdziwe. Gdy ocenia się poprawność materialną wnioskowania, nie bierze się pod uwagę prawdziwości bądź fałszywości wniosku.

Podobnie jak w przypadku wnioskowań obarczonych błędem formalnym, tak samo w przypadku wnioskowań błędnych materialnie kwestia prawdziwości wniosku pozostaje otwarta i wymaga dalszego rozważenia. W powyższym przykładzie, mimo niepoprawności materialnej rozumowania, jego wniosek jest prawdziwy.

O błędzie materialnym mówi się niekiedy również wtedy, gdy przesłanki wnioskowania (lub któraś z nich) są niewystarczająco uzasadnione.

Ćwiczenie
Zestaw dla ucznia

Oceń poprawność materialną poniższego wnioskowania. Uzasadnij swoją ocenę.

Przesłanka 1.: Każda nowela jest utworem epickim.

Przesłanka 2.: *Pan Tadeusz* jest nowelą.

Wniosek: *Pan Tadeusz* jest utworem epickim.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Ćwiczenie Rozwiązanie

Powyższe wnioskowanie nie jest poprawne materialnie, bo druga przesłanka jest fałszywa. *Pan Tadeusz* nie jest nowelą.

Komentarz:

Warto zwrócić uwagę, że mimo materialnej niepoprawności tego wnioskowania jego wniosek jest prawdziwy. Jest on jednak prawdziwy niejako „przez przypadek”. Należy jednak podkreślić, że niepoprawność jakiegoś wnioskowania nie świadczy jeszcze o tym, że jego wniosek jest fałszywy. Jest to często popełniany błąd.

Dodatkowo łatwo zauważyć, że omawiane wnioskowanie jest dedukcyjne. Gdyby jego przesłanki były prawdziwe, wtedy wniosek też okazałby się prawdziwy. Przecież gdyby wszystkie nowele były utworami epickimi (tak jest faktycznie), a *Pan Tadeusz* był nowelą, to wtedy byłby on niewątpliwie utworem epickim.

f) Argument z autorytetu

W kontekście wnioskowań uprawdopodobniających nie mówi się o *błędzie formalnym*. Istnieje jednak zjawisko mu odpowiadające. Otóż może się zdarzyć, że ktoś przedstawia jako uprawdopodobniające rozumowanie, które jest zupełnie bezwartościowe albo istotnie słabsze niż sugeruje to autor rozumowania. W takim przypadku wniosek rozumowania jest w rzeczywistości mniej prawdopodobny w świetle jego przesłanek, niż to się sugeruje. Nie ma jednej powszechnie przyjętej terminologii, ale o wniosku takiego rozumowania mówi się niekiedy, że jest przedwcześnie lub pochopnie przyjęty albo że prawdopodobieństwo takiego wniosku jest przeceniane.

Opisane zjawisko zilustrujemy przykładami rozumowań przebiegających według popularnego schematu, tzw. *argumentami z autorytetu*. We wnioskowaniach tego typu jako rację dla uznania wniosku wskazuje się przekonanie jakiegoś eksperta, autorytetu w danej dziedzinie.

Przykład 1.:

Przesłanka 1.: Profesor Iksiński uważa, że w pracy nad *Zbrodnią i karą* Fiodor Dostojewski inspirował się przypadkiem rzeczywistego morderstwa.

Przesłanka 2.: Profesor Iksiński jest cenionym znawcą twórczości Fiodora Dostojewskiego.

Wniosek: W pracy nad *Zbrodnią i karą* Fiodor Dostojewski inspirował się przypadkiem rzeczywistego morderstwa.

Komentarz: Powyższe wnioskowanie jest dobrym wnioskowaniem uprawdopodobniającym. Fakt, że ceniony ekspert w dziedzinie, której dotyczy wnioskowanie formułuje jakieś twierdzenie dotyczące tej dziedziny, jest całkiem dobrą racją dla uznania tego twierdzenia.

Przykład 2.:

Przesłanka 1.: Profesor Wybitny uważa, że w pracy nad *Zbrodnią i karą* Fiodor Dostojewski inspirował się przypadkiem rzeczywistego morderstwa.

Przesłanka 2.: Profesor Wybitny jest cenionym specjalistą w dziedzinie egzoplanet.

Wniosek: W pracy nad *Zbrodnią i karą* Fiodor Dostojewski inspirował się przypadkiem rzeczywistego morderstwa.

Komentarz: Powyższe wnioskowanie nie jest dobrym wnioskowaniem uprawdopodobniającym. Profesor Wybitny, na którego zdanie powołuje się autor wnioskowania, jest autorytetem w innej dziedzinie niż ta, której dotyczy wnioskowanie. Wnioskowanie dotyczy twórczości Fiodora Dostojewskiego, a profesor Wybitny specjalizuje się w astronomii. Ten ostatni fakt nie jest wystarczającą racją do akceptacji poglądów profesora Wybitnego dotyczących twórczości autora *Zbrodni i kary*. Wniosek jest przyjęty przedwcześnie, zbyt pochopnie. Prawdopodobieństwo wniosku jest przeceniane.

Można dodatkowo zauważyć, że opisane rozumowanie jest ponadto przykładem błędu zwanego *argumentum ad verecundiam* (argument odwołujący się do onieśmielenia). Osoba argumentująca w ten sposób próbuje wyrzucić presję na odbiorcy, aby onieśmielić go odwołaniem do jakiejś szacownej postaci, nawet jeśli nie będącej autorytetem w danej dziedzinie. W tym przypadku jest to powołanie się na poglądy – zakładamy – znanego i znakomitego profesora, który jednak nie jest specjalistą w dziedzinie, której dotyczy rozumowanie.

Ćwiczenie
Zestaw dla ucznia

Poniższe wnioskowanie jest prezentowane jako wnioskowanie uprawdopodobniające. Oceń, czy jego wniosek jest przyjęty przedwcześnie (pochopnie). Odpowiedź uzasadnij.

Ostatnio duże poruszenie wywołało odkrycie rękopisu nieznanego wcześniej poematu. Znany z YouTube'a popularyzator nauki przypisuje autorstwo poematu Adamowi Mickiewiczowi. Chyba jesteśmy zatem świadkami odkrycia nowego utworu naszego wieszca, a w związku z tym będziemy musieli napisać podręczniki do historii literatury na nowo.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Ćwiczenie Rozwiązanie

Wniosek powyższego rozumowania jest przyjęty przedwcześnie. W powyższym fragmencie podano za mało informacji na temat popularyzatora nauki, na którego powołuje się autor, aby można było przyjąć wniosek. Fakt, że ten popularyzator jest znany, nie dowodzi jeszcze, że jest rzetelny i że można mu ufać. Nie wiadomo nawet, jaki rodzaj wiedzy popularyzuje. Być może jest popularyzatorem biologii, a na tematyce literaturoznawczej wcale się nie zna.

Komentarz:

Tego typu zadania mają wyrobić w uczniach postawę zdrowego krytycyzmu. Uczeń powinien umieć ocenić wartość źródeł, z których czerpie informacje. Powinien zwłaszcza rozumieć, że pochodzenie jakiejś informacji od osoby znanej nie gwarantuje jeszcze, że jest to informacja prawdziwa albo uzasadniona.

vii. Błąd pochopnego uogólnienia

Jak sama nazwa wskazuje błąd ten polega na pochopnej akceptacji ogólnego wniosku, pochopnej zwykle dlatego, że dokonanej w oparciu o niewystarczającą ilość przypadków szczegółowych.

Przykład:

Przesłanka: Zarówno Adam Mickiewicz, jak i Henryk Sienkiewicz w swojej twórczości gloryfikują miłość do Ojczyzny.

Wniosek: Wśród polskich pisarzy różnych epok powszechne jest przekonanie, że Ojczyzna jest najwyższą wartością.

Komentarz: Wnioskowanie powyższe zawiera błąd pochopnego uogólnienia. Fakt, że dwóch polskich pisarzy (Mickiewicz i Sienkiewicz) gloryfikowało miłość do Ojczyzny, nie jest wystarczającym uzasadnieniem twierdzenia, że „Wśród polskich pisarzy różnych epok powszechne jest przekonanie, że Ojczyzna jest najwyższą wartością”. Wniosek ten ani nie wynika z przesłanki logicznie (dedukcyjnie), ani nawet nie jest w wystarczającym stopniu przez wspomnianą przesłankę uprawdopodobniony. Dwóch polskich pisarzy podzielających jakiś pogląd to za mało, aby można było twierdzić, że pogląd ten jest wśród polskich pisarzy powszechny.

C. Błędy zaburzające spójność wypowiedzi

Komentarz

Wyróżnienie błędów zaburzających spójność wypowiedzi ma charakter pragmatyczny. Analizowanie błędów logiczno-językowych zaburzających spójność wypowiedzi przyczynia się na ogół do lepszego zrozumienia samego zagadnienia spójności wypowiedzi.

Spójność wypowiedzi jest naruszana przede wszystkim przez uchybienie logicznemu standardowi niesprzeczności. Zaburzenia spójności we wskazanej wyżej postaci wiążą się z niewłaściwie prowadzonym przez zdającego wywodem argumentacyjnym – niespójność występuje pomiędzy zdaniami lub większymi strukturami wypracowania np. między akapitami lub między wstępem, częścią zasadniczą oraz zakończeniem. Sprzeczną wypowiedź nazywa się także niekiedy niekonsekwentną logicznie.

Przykładowe błędy logiczno-językowe

- **błąd sprzeczności** – polega na tym, że w ramach jednej wypowiedzi akceptuje się jakieś twierdzenie A i jednocześnie zaprzeczenie tego twierdzenia (nieprawda, że A); w sensie szerszym ten błąd polega na tym, że ze stwierdzeń zawartych w ramach jednej wypowiedzi wynika zarówno jakieś A, jak i zaprzeczenie tego A (nieprawda, że A); innymi słowy – błąd ten polega na przeczeniu samemu sobie
- **ignoratio elenchi** – błąd niezajomości dowodzonej tezy; w przypadku tego błędu wniosek nie wynika z przesłanek, przy czym z przesłanek wynika zdanie, które może być łatwo pomyłone z domniemanym wnioskiem; w wypowiedzi obarczonej tym błędem, argumentujący – świadomie lub nieświadomie – wnioskuje na rzecz innej tezy niż ta, która faktycznie jest wyrażona w wypowiedzi, dlatego też mówi się, że argumentujący nie zna dowodzonej tezy.

Spójność wypowiedzi zaburzają także scharakteryzowane już błędy dotyczące jasności i ścisłości wypowiedzi:

- ekwiwokacja
- amfibolia
- niedopowiedzenie
- nonsens.

Niekiedy wyróżnia się także wadliwość logiczną nazywaną **mową chaotyczną**. Taki błąd polega na tym, że dana wypowiedź nie ma struktury, która umożliwiałaby właściwe – tj. zgodne z intencją autora wypowiedzi – zrozumienie całej wypowiedzi. Między poszczególnymi jej częściami, które w pojedynkę są zrozumiałe, nie zachodzą wtedy związki pozwalające jednoznacznie zrozumieć całą wypowiedź.

Sprzeczność

O sprzeczności była już mowa wyżej, przy okazji wypowiedzi wewnętrznie sprzecznych. W tym miejscu należy dodać, że sprzeczność może się pojawiać na poziomie nie tylko poszczególnych zdań, lecz także większych jednostek tekstu. Sprzeczność może zatem zachodzić pomiędzy akapitami lub jeszcze większymi fragmentami, przykładowo – pomiędzy wstępem a rozwinięciem. Taka sprzeczność przyjmuje często postać przeczenia samemu sobie. Uczeń w pewnym miejscu tekstu akceptuje jakąś tezę, a w innym miejscu uznaje zaprzeczenie wspomnianej tezy. Pracę zawierającą sprzeczność można określić jako *niekonsekwentną logicznie*.

Uwaga! Niekiedy autor tekstu rozważa argumenty na rzecz jakiejś tezy, a później argumenty przeciw tej tezie. Taka struktura tekstu nie jest sprzecznością. Wręcz przeciwnie, może ona świadczyć o wysokim poziomie kultury logicznej autora, który świadomie rozważa różne racje, aby ostatecznie ocenić ich wartość i opowiedzieć się za tymi najmocniejszymi. Sprzeczność pojawia się tylko wtedy, gdy akceptuje się jakąś tezę i jednocześnie zaprzeczenie tej tezy lub – aby ująć to ogólniej – gdy z akceptowanych zdań wynika zarówno jakaś teza, jak i jej zaprzeczenie.

Ignoratio elenchi

Ten błąd popełnia ktoś, kto deklaruje, że dowiedzie pewnej tezy, ale faktycznie dowodzi innej. Ta faktycznie dowodzona teza jest często powiązana jakoś z tezą rzekomo dowodzoną i dlatego może zostać z nią pomyłona. Jednak przesłanki nie wspierają deklarowanego wniosku. O kimś popełniającym ten błąd mówi się, że nie zna on dowodzonej tezy.

Przykład: *Obywatele Oceanii, fikcyjnego państwa totalitarnego opisanego przez George'a Orwella w jego powieści „Rok 1984”, byli traktowani przez władze w sposób jawnie niesprawiedliwy. Obywatele ci żyli bowiem w starych, od dawna nieremontowanych mieszkaniach, spożywali posiłki marnej jakości oraz mieli bardzo ograniczony dostęp do wielu zupełnie podstawowych produktów, takich chociażby jak buty czy żyletki do golenia.*

Komentarz: Autor powyższej wypowiedzi stawia na wstępie tezę, że obywatele Oceanii są traktowani przez władze tego kraju niesprawiedliwie. Później dowodzi jednak innej tezy – że ich los jest podły. To, że czyjś los jest podły, nie jest równoznaczne z tym, że ten los jest skutkiem niesprawiedliwego traktowania przez władzę. Złe warunki życia mogą być – przykładowo – zasłużone. Mogłyby też być tak, że stały się skutkiem katastrofy niezawinionej przez nikogo i mającej obiektywne konsekwencje.

Ćwiczenie 1.
Zestaw dla ucznia

Zidentyfikuj dwa błędy logiczno-językowe, które poniższą wypowiedź czynią niespójną. Podaj nazwy tych błędów oraz – odwołując się do stosownych fragmentów wypowiedzi – wyjaśnij, na czym polegają błędy wskazane przez Ciebie.

Dobrym przykładem, że podróżowanie to poznawanie siebie jest główny bohater jednej z książki Juliusza Słowackiego – „Kordiana”. Kordian wyruszył w podróż, aby odnaleźć część siebie. Udało mu się to na szczycie góry. Poparciem na to może być kontekst biblijny. Pan Jezus wędrował po mieście i nauczał ludzi, a nawet oddał za nich życie. Dzięki niemu wierzymy, że może nadejść lepsze jutro.

1) Błąd pierwszy.

Nazwa błędu:

Wyjaśnienie:

.....

.....

.....

2) Błąd drugi.

Nazwa błędu:

Wyjaśnienie:

.....

.....

.....

Ćwiczenie 1. Rozwiązanie

1. Błąd pierwszy

Nazwa błędu: *ignoratio elenchi*

Wyjaśnienie: Można uznać, że autor wypowiedzi, gdy przywołuje takie a nie inne twierdzenia w funkcji przesłanek, argumentuje na rzecz innej tezy, niż ta, która faktycznie pojawia się we wniosku. Nie zachodzi żaden wyraźny związek logiczny między przesłankami a wnioskiem.

Jeżeli pierwszą część wypowiedzi uznamy za uzasadnianą tezę: „podróżowanie jest poznawaniem siebie”, to trudno przyjdzie nam dostrzec i zaakceptować, aby takie przesłanki jak:

przesłanka 1: Pan Jezus wędrował po mieście i nauczał ludzi.

przesłanka 2: Jezus nawet oddał za nich życie.

przesłanka 3: Dzięki niemu wierzymy, że może nadejść lepsze jutro
stanowiły podstawę dla uznania tej tezy. Teza: „podróżowanie jest poznawaniem siebie”
pozostaje nieuzasadniona.

Komentarz:

Aby móc ocenić argumentację zawartą w danej wypowiedzi, należy najpierw przeprowadzić standaryzację rozumowania w niej zawartego – co nie zawsze jest łatwe – a czasem, ze względu na brak jasności lub ścisłości wypowiedzi, okazuje się niemożliwe.

Gdy poprawnie odtworzy się strukturę rozumowania, wtedy – przynajmniej w oczywistych przypadkach – wystarcza na ogół intuicja logiczna, aby dostrzec, że nie zachodzi (lub że zachodzi) związek wynikania logicznego między przesłankami a wnioskiem. W przypadku analizowanej wypowiedzi raczej nie ma wątpliwości, że taki związek nie zachodzi. Zachodzenie związku zostało jednak zasugerowane konstrukcją językową *poparciem na to* użytą przez autora wypowiedzi. Tak skonstruowana wypowiedź sugeruje, że kontekst biblijny stanowi rację, na podstawie której należy uznać myśl wyrażoną wcześniej. Inną rzeczą jest, że nie wiadomo którą (ze względu na drugą z wadliwości logicznych występujących w analizowanej wypowiedzi).

2. Błąd drugi

Nazwa błędu: amfibolia, czyli wieloznaczność składniowa

Wyjaśnienie:

Zdanie: „Poparciem na to może być kontekst biblijny” jest wieloznaczne. Nie jest jasne, do którego z wcześniejszych zdań odnosi się użyte przez autora wyrażenie „to”. Tak sformułowana wypowiedź nie pozwala odbiorcy zrozumieć, czy kontekst biblijny stanowi poparcie zdania:

a) *Kordian wyruszył w podróż, aby odnaleźć część siebie.*

b) *Udało mu się to na szczycie góry.*

czy może

c) Dobrym przykładem, że podróżowanie to poznawanie siebie jest główny bohater jednej z książki Juliusza Słowackiego – „Kordiana”.

Przyczyną opisanej wieloznaczności jest niewłaściwe użycie wyrażenia okazjonalnego „to”.

Komentarz:

Istnieją różne postaci wieloznaczności składniowej. W przypadku wypowiedzi przywołanej w ćwiczeniu wieloznaczność jest spowodowana użyciem wyrażenia okazjonalnego *to*. Warto przy okazji tego zadania zwrócić uwagę, że zaimek *to* występujący w jednym ze zdań (*Udało mu się to na szczycie góry*) nie powoduje wieloznaczności składniowej, gdyż kontekst – wcześniej występujące zdanie – pozwala zrozumieć, do której części wypowiedzi ów zaimek się odnosi. Uważny czytelnik może zrozumieć, że najpewniej autor wypowiedzi chce zakomunikować, iż *Kordian odnajduje część siebie na szczycie góry*. W przypadku tej wypowiedzi użyty termin „część”, mimo swej nieostrości i wieloznaczności, przy życzliwym podejściu do tekstu, nie powoduje niejasności.

Analizowana wypowiedź można także uznać za obarczoną wadą nazywaną niekiedy *mową chaotyczną*. Tak rozumiany błąd logiczno-językowy jest często pochodną braku zachodzenia związków logicznych między poszczególnymi zdaniami prostymi. W tego typu wypowiedzi poszczególne jej części, tj. zdania proste są zrozumiałe, ale cała wypowiedź nie okazuje się zrozumiała, ponieważ trudno dostrzec lub zaakceptować związki logiczne między jej częściami. W przypadku analizowanej wypowiedzi nie tylko nie jest jasne – co omówiono już wcześniej – poparciem którego fragmentu wypowiedzi ma być kontekst biblijny przywołany przez zdającego, lecz także trudno dostrzec związek logiczny między zdaniami, w których mowa jest o wędrowaniu i nauczaniu Jezusa a podróżowaniem pozwalającym poznać siebie.

Ćwiczenie 2.
Zestaw dla ucznia

Poniższa wypowiedź zawiera błąd logiczno-językowy, zaburzający spójność wypowiedzi. Podaj jego nazwę, a następnie wyjaśnij, na czym ten błąd polega. Przedstaw taką parafrazę analizowanej wypowiedzi, aby była ona wypowiedzią spójną pod względem logiczno-językowym.

Wypowiedź:

Kobieta sprzeciwiła się zarówno zasadom władcy, jak i prawom religijnym. Na piedestale stawiała bowiem rodzinę, nie prawa boskie. Jej miłość do brata była tak silna, że nie zważała na żadne konsekwencje. Pochowała brata, ponieważ przestrzegała boskich praw nakazujących grzebanie zmarłych.

Nazwa błędu:

Wyjaśnienie:

.....

.....

.....

Parafraza:

.....

.....

.....

Ćwiczenie 2. Rozwiązanie

Nazwa błędu: sprzeczność

Wyjaśnienie: Błąd polega na tym, że autor w ramach jednej wypowiedzi formułuje dwa zdania sprzeczne. W pierwszej części wypowiedzi twierdzi, że kobieta (zapewne Antygona) sprzeciwiła się prawom religijnym i że bardziej ceniła rodzinę niż prawa boskie, a tych ostatnich nie zamierzała przestrzegać. Natomiast w ostatnim zdaniu stwierdza, że Antygona pochowała brata, ponieważ przestrzegała boskich praw nakazujących grzebanie zmarłych.

Parafraza:

Kobieta sprzeciwiła się władcy, który zabronił pogrzebu jej brata. Ważniejsze było bowiem dla niej dobro brata, którego – zgodnie z boskim nakazem grzebania zmarłych – postanowiła pochować, nie zważając na konsekwencje grożące jej z tego tytułu.

Komentarz:

Sprzeczność w różnych postaciach stanowi jedno z podstawowych zaburzeń spójności. Dostrzeżony błąd można uznać za pewną postać błędu materialnego, gdyż spośród opisanych dwóch twierdzeń sprzecznych ze sobą jedno musi być fałszywe.